

Drugi mednarodni kongres za zgodovino odporniških gibanj v Milanu od 26. do 29. marca 1961

Odporniška in narodnoosvobodilna gibanja v okupirani Evropi med drugo svetovno vojno so vzbudila veliko zanimanje zgodovinarjev in širše javnosti. O tem priča mnogo tovrstnih periodičnih publikacij, priobčenih razprav, dokumentov, spominov itd. S to zgodovino pa se ne ukvarjajo samo posamezni zgodovinarji ali udeleženci, temveč tudi znanstvene ustanove, od katerih so nekatere nastale skoraj izključno v ta namen (na primer v Jugoslaviji Vojnoistorijski inštitut JNA, ki je doslej izdal preko sto knjig »Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov« in mnogo razprav v svojem glasniku, po republikah inštitut za zgodovino delavskega gibanja, v Milanu Istituto nazionale per la storia del movimento di liberazione in Italia s podružnicami v posameznih pokrajinah, ki izdaja glasilo *Il movimento di liberazione in Italia*, v Franciji Odbor za zgodovino druge svetovne vojne, ki izdaja glasilo *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*).

Proučevanje zgodovine odporniškega gibanja, ki presega okvire posameznih držav, je v nekaj letih doseglo tako razvojno stopnjo, da se je pokazala potreba po izmenjavi doseženih izsledkov, mnenj, ocen itd. na širših, mednarodnih sestankih zgodovinarjev, ki se ukvarjajo s tovrstno problematiko. Tako je skoraj hkrati vzniknila zamisel o mednarodnih kongresih za zgodovino odporniških gibanj kot načrt za izdajanje tovrstnega mednarodnega glasila »Internationale Hefte der Widerstandsbewegung«, ki ga na Dunaju izdaja Mednarodna federacija odpornikov (*Federation internationale des resitants*).

Prvi mednarodni kongres za zgodovino odporniških gibanj je bil konec septembra 1958 v Liègeu v Belgiji.

Drugi kongres, ki ga je organizacijsko pripravil Inštitut za narodnoosvobodilno gibanje v Italiji pod vodstvom nekdanjega predsednika Komiteja narodne osvoboditve za zgornjo Italijo (*Comitato nazionale della liberazione per l'Alta Italia*), senatorja Feruccia Parrija, je bil v Milanu od 26. do 29. marca 1961. Moral bi biti že jeseni 1960, pa so ga prestavili zaradi velikega zanimanja in zaradi naraščanja prihajajočega gradiva.

Milanski kongres je bil — kot je v začetku svojega poročila poudaril glavni referent Henri Michel — »časovno in smiselno nadaljevanje kongresa v Liègeu, ki pa se od njega vendarle razlikuje po številu in raznovrstnosti udeležencev — raziskovalcev iz Osrednje in Vzhodne Evrope«. Udeležile so se ga namreč delegacije in posamezniki iz 21 evropskih držav, iz Združenih držav Amerike in iz Izraela. Posvečen je bil temi »Zavezniki in odporniška gibanja«. Udeleženci so nekatere referate dobili že prej, tako da so se lahko seznanili z njihovo vsebino in se pripravili za razpravo. Izvršni komite in predsedstvo kongresa sta določila, da zaradi pomanjkanja časa ne bodo brali referatov in se bodo omejili le na kratke izvlečke. Italijanskim zgodovinarjem so — kot gostiteljem — dali na razpolago skoraj vse dopoldne, glavnemu referentu dve uri, referentom iz Velike Britanije, ZDA in SZ po eno uro, referentoma iz Jugoslavije in Poljske po dvajset minut, vsem drugim pa po petnajst minut časa za podajanje izvlečka iz referata.

V nadaljnjem podajam na kratko najvažnejšo vsebino glavnih referatov s citati iz njih, da bi bralec lahko razumel bistvo raznih stališč.

Glavni referent Henri Michel, ki je glavni sekretar Odbora za zgodovino druge svetovne vojne v Parizu, je v uvodu svojega referata »Zavezniki in odporniško gibanje v Evropi« govoril o težavah proučevanja odnosov med zavezniki in odporniškimi gibanjem, ker je arhivsko gradivo zelo nepopolno in se mora zgodovinar naslanjati na spomine, ki so kot vir zelo problematični, a vendarle včasih vsebujejo vrsto dokumentov. Kot izjemo je pri tem omenil »Zbornik dokumentov in podatkov o narodno-osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov«, ki ga izdaja Vojnogodovinski inštitut JLA v Beogradu.

Nato je govoril o odnosih in vlogi vsakega posameznega tako imenovanega velikega zaveznika do odporniškega gibanja

Govorec o Veliki Britaniji, je poudaril, da so »od poletja 1940 do jeseni 1942 vsa odporniška gibanja v Evropi bila bolj ali manj odvisna od Velike Britanije«, ki je sprejela vse emigrantske vlade in ustanovila posebno organizacijo za sodelovanje z odporniškimi gibanji. Od novembra 1942 do aprila 1944 so Britanci sicer še obdržali vodilni vpliv, toda izgubili so svoj monopol. Od konca pomladi 1944 dalje pa je Velika Britanija imela manj pomembno vlogo, ker se je tudi njena vloga na bojiščih zmanjšala. V vzhodni Evropi se je začel prevladujoč vpliv Sovjetske zveze, povečal se je tudi ameriški vpliv in je tako britanski prevladoval le še v majhnih zahodno-evropskih deželah (Belgija, Nizozemska itd.). »Tako ob zaključku vojne Britanci niso dobili vseh dobrin, ki bi jih morali glede na svojo hrabrost in jasnovidnost v letu 1940... Vzroki tega britanskega na pol poraza so bolj socialnega kot pa vojaškega značaja. Britanci so hoteli, da bi odporniško gibanje ustvarilo predvojno Evropo, toda to tega ni hotelo... To ni težilo samo za narodno osvoboditvijo, temveč tudi za socialno in politično revolucijo.«

Drugačna je bila vloga Sovjetske zveze in razvoj njenih odnosov do odporniških gibanj. Do 22. junija 1941 je obstajala med Sovjetsko zvezo in nacistično Nemčijo pogodba o prijateljstvu in nenapadanju. Vloga Sovjetske zveze v svetovnem spopadu se je spremenila, ko je postala žrtev fašističnega napada. Toda razmere ji še dolgo niso dovoljevale, da bi imela kakšno vlogo izven lastnih meja. Dolgo ni mogla dati kakšne gnotne pomoči odporniškimi gibanjem in ni organizirala posebnih organizacij za zveze z njimi, kot so storili Britanci in Američani. V inozemstvu je organizirala le poročevalsko mrežo. Zmaga pri Stalingradu pa je prinesla odločilen preokret. Odtlej je politika Sovjetske zveze usmerjena na pripravljanje povojnih razmer, vendar je treba razlikovati zahod od vzhoda. Medtem ko se na zahodu po razdelitvi Evrope na vplivna območja drži previdno politike nevmešavanja, pa je na vzhodu nepopustljiva. »Neizpodbitno je — nadaljuje Henri Michel — da je z vstopom Sovjetske zveze v vojno dobilo odporniško gibanje velik polet. Niti njegova akcijska sredstva, ki so se znatno povečala, niti njegova vloga — razen v Jugoslaviji — se ne more primerjati z regularnimi armadami velikih zaveznikov... Toda v vseh deželah je odporniško gibanje hkrati bolj priljubljeno in aktivno. Komunisti so govorili jezik, ki je ugajal množicam. Boj, ki se jim je nudil, je prešel iz nekoliko ozkega časovnega in ideološkega okvira osvoboditve narodnega ozemlja v spopad nasprotujočih si imperializmov.«

Med tremi velikimi zavezniki so Združene države Amerike zadnje stopile v drugo svetovno vojno in njihova vloga v njej ter sodelovanje z odporniškem gibanjem nista bila pomembna vse do konca leta 1945. Do jeseni 1942 so prešle komaj iz obdobja nevtralnosti in so slabo doumele zarodke osvobodilnih gibanj, ki so bila v tem času še »nerodna«, in jih presojele kot količinsko nepomembne. Šele po izkrcanju v severozahodni Afriki so vzpostavile prve politične in vojaške stike z odporniškimi gibanji in ustvarile za to posebno organizacijo. V letu 1944 pa so ZDA postale pravi arzenal za odporniška gibanja, kar so za svoje velike zaveznike bile že vse od začetka vojne.

Nato je H. Michel razpravljal o križanju in delitvi vplivov ter poudaril, da sta si Velika Britanija in Sovjetska zveza zagotovili varuštvo nad odporniškimi gibanji v Evropi. »Britanski plimi, ki je od začetka vojne šla od zahoda proti vzhodu, je v poslednjem obdobju vojaških operacij sledila sovjetska plima, ki je šla od vzhoda

Drugi mednarodni kongres za zgodovino odporiških gibanj v Milanu od 26. do 29. marca 1961

proti zahodu in odrivala britanske pozicije. Razvoj pa je pokazal, da se vojna odporiškega gibanja kot vojna šibkih ni bojevala samo z orožjem. Vpliv Velike Britanije namreč ni bil nikdar tako močan kot v mračnih dneh velike britanske šibkosti in Sovjetska zveza tudi po svoji stalingrajski zmagi še ni gmotno podpirala odporiškega gibanja, a je kljub temu imela velik pomen in vpliv nanj.«

Nato je razpravljajal o britanskem in sovjetskem vplivu v posameznih deželah zahodne in vzhodne Evrope.

Ko je govoril o Jugoslaviji, je dejal, da je tu narodnoosvobodilno gibanje sprožilo križanje vplivov in da dolgo časa ni dobilo pomoči od Sovjetske zveze, temveč »po paradoksu od Churchilla, potem ko so misije odkrile, da je Mihailović neaktiven, Tito pa močan«. Priznal je, da je Tito »postal močan še prej kot pa je dobil zavezniško pomoč«. Nato je povedal, da so Združene države Amerike v odnosih z narodnoosvobodilnim gibanjem Jugoslavije »nekoliko zaostajale za svojimi zavezniki in so imele svojo misijo pri Mihailoviću do začetka 1. 1945, a so že do konca pomladi 1944 postale Titu 100.000 pušk, 1380 minometov, 700 radijskih postaj«, itd.

Poglavje zaključuje z besedami: »Anglosaksonci so se bojevali proti sovražni Nemčiji, njihov namen je bil vojaška zmaga. Odporiško gibanje se je bojevalo proti nacističnemu okupatorju, njegov boj je političen, revolucionaren in vojaški. Od vseh treh velikih zaveznikov se je le Sovjetska zveza udeležila obeh bojev.«

Ko je govoril o prispevku odporiškega gibanja za zavezniško stvar, je omenil, da je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije avgusta 1943 štela 150.000 borcev in bila gospodar ozemlja, ki je imelo razsežnost Švice. In ko je govoril o odnosu posameznih odporiških gibanj do velikih zaveznikov, je dejal:

»V Jugoslaviji in Poljski imata odporiški gibanji nekaj skupnih potez, na eni strani ogorčen boj vojaškega značaja ves čas in na vsem ozemlju, na drugi strani pa njuna politična utrditev, toda z različnim uspehom.«

Za Jugoslavijo je dejal: »Nikjer drugje se niso komunisti uveljavili tako odkrito: vodilna vloga Partije, sprememba imperialistične vojne v razredno, nazori o prehodu od meščanske revolucije k proletarski...

Jugoslovansko odporniško gibanje se je moralo bojevati samo in uveljaviti svoja gledišča pri zaveznikih. Ko se je Tito v Neaplju srečal s Churchillom, je govoril z njim kot enak z enakim. Medtem ko je francosko odporniško gibanje dalo mnogo na pravne oblike, na primer na priznanje začasne vlade, se je Tito zadovoljil z dejansko podporo, ki mu je dopuščala svobodne roke, da že med vojno postavi temelje federativni Jugoslaviji, proletarski revoluciji in diktaturi ene stranke in se je pri tem naslanjal na ljudsko armado, ki jo je skoval v boju.

Zavezniška pomoč je Titu nekajkrat omogočila, da se je izognil hudemu porazu. Da se je tako uveljavil, je zasluga jakosti njegovega boja. Okupator in njegovi prijatelji ustaši niso bili nikjer bolj zagrizeni kot v Jugoslaviji. Nikjer ni odporniško gibanje zbralo in oborožilo toliko ljudi, se spustilo v boj in dejansko osvobodilo toliko ozemlja. Nikjer ni tako samostojno in popolno izbralo svoje prihodnosti.«

Referat »Velika Britanija in odporniško gibanje v Evropi« je sestavil profesor na oksfordski univerzi Deakin, ki je prišel konec maja 1943 v Vrhovni štab NOV in POJ kot prvi vojaški predstavnik Velike Britanije. Povedal je, da je zgodovina britanskih odnosov do okupirane Evrope dejansko zgodovina posebne organizacije »Special Operations Executive« (SOE), ki so jo v usodnem letu 1940 ustanovili kot tajni odsek ministrstva za vojno gospodarstvo in jo podredili neposredno generalnemu štabu. Njena naloga je bila, da organizira sabotažo nemških vojnih naporov in obveščevalno službo ter da organizira in opremlja podtalno odporniško gibanje v zasedeni Evropi. Toda v začetku je bila slabo opremljena, saj je v letih 1940 in 1941 imela le dva prenarejena bombnika in šele spomladi 1941 je dosegla prvi uspeh, ko je vzpostavila stik z zasedeno Poljsko in izvedla diverzantsko akcijo na nekem letališču v severni Franciji. Marca 1941 so njeni agenti sodelovali pri pripravljanju vojaškega udara proti Cvetkovičevi vladi, ki je podpisala pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Imeli so stike z elementi, ki so ob državnem udaru marca 1941 nasprotovali sodelovanju z Nemci in da je bilo logično pričakovati, da bodo odpor začeli prokraljevski elementi v Srbiji. Nato je govoril o stikih med SOE in Mihailovičem ter o ustanovitvi stikov med SOE in narodnoosvobodilnim gibanjem. Poudaril je, da so poročila britanskih vojaških misij pri četnikih v Srbiji »veliko pripomogla k temu, da se je lahko uresničil sklep glavnega stana v Kairu, naj se poiščejo vse možnosti za ustanovitev stikov z jugoslovanskimi partizani. Napravljena je bila podrobna študija o razmestitvi nemških in italijanskih armad v Jugoslaviji. Pokazala je, da so bila glavna osredotočenja v prostorih, ki niso bila pod Mihailovičevim nadzorstvom, in da je razmestitev osnih sil bila verjetno v nekakšni zvezi z notranjim ogrožanjem njihovih prometnih zvez. Seveda bi se lahko pokazalo, da je bojni razpored osnih sil v Jugoslaviji v neposredni zvezi s Hitlerjevim neomajnim prepričanjem, da bo glavni zavezniški napad na evropsko trdnjavo prišel skozi Balkan.«

Drugi vzrok, da je glavni stan v Kairu pooblastil SOE, naj dobi zvezo z jugoslovanskim partizanskim poveljstvom, je bil splošni vojaški načrt: glede na prihodnje velike operacije v zahodni Evropi držati z najmanjšimi zavezniškimi naporii na Balkanu čim večje število osnih divizij. To dejstvo je bilo odločilno pri sklepu, da se dobijo zveze s Titom. Te zveze so bile ustanovljene maja 1943 z vrsto britanskih skupin, od katerih je eno vodil Deakin sam, in tri mesece pozneje je bila poslana v Titov glavni stan višja misija pod vodstvom brigadnega generala Macleana.

O upravičenosti dajanja britanske pomoči narodnoosvobodilnemu gibanju v Jugoslaviji je prof. Deakin dejal:

»Glede Tita so se Britanci postavili na stališče, da ga je SOE upravičeno podprl iz vojaških razlogov v mejah splošnih vojaških naporov. In čeprav je verjetno, če že

ne gotovo, da bi jugoslovanske partizanske sile ne samo zmagale v boju proti Nemcem temveč tudi v boju za oblast po vojni brez vsake zunanje pomoči, je bil časovni faktor pospešenega zaključka vojne edini odločilen in v vsakem slučaju po mojem mnenju — kot enega od očitvecev teh dogodkov — upravičena pomoč, ki je bila dana jugoslovanskim partizanom...

Mnogo nasprotnih stališč bi razvnela razprava, ki bi obravnavala vprašanje, kakšen bi bil učinek, če Britanci ne bi ustanovili z jugoslovanskimi partizanskimi silami nobenega stika in če jim ne bi dali nobene pomoči. Takšna razprava ne bi bila ravno primerna za ta referat, toda jaz bom postavil to vprašanje kot kontraverzno stališče, ki pa ga podpirajo neizpodbitna zgodovinska dejstva. Britanska pomoč Titu je v povsem nepredvidenem in nenapovedanem načinu imela odločilno vlogo v ruskem prepričanju, da so britansko pomoč narekovali višji politični motivi. To je na ruski strani vodilo k ustvarjanju dvomov v popolno zvestobo jugoslovanskega partizanskega gibanja stvari mednarodnega komunizma in tako k prelomu med Jugoslavlani in Rusi v letu 1948.«

»Ameriško politiko do evropskih odporiških gibanj« je na kongresu razlagal profesor conectikeške univerze v ZDA Norman Kogan. V uvodu je širše razpravljal o treh osnovnih temeljih, na katerih je slonela ta politika: »1. izolacionistični tradiciji v ameriški diplomaciji, 2. Wilsonovi dediščini ameriškega vodstva in 3. poznem vstopu ZDA v drugo svetovno vojno, dve in pol leti po nemškem napadu na Poljsko«.

Glede na zamotanost problemov je države razdelil v dve skupini. V prvo skupino je dal Norveško in Nizozemsko, kjer je bilo odporiško gibanje zvesto begunski vladi. V drugo skupino pa je dal Francijo, Italijo, Jugoslavijo, Grčijo in Poljsko, »kjer so se vključile nasprotujoče si odporiške skupine, nekatere zveste begunski vladi, druge pa ne. V poljskem primeru je zapletljaje povečala še sovjetska podpora eni skupini, medtem ko so Angloameričani podprli drugo. To je bilo v manjši meri tudi v Jugoslaviji.« Nato je govoril o posameznih državah.

Ko je govoril o Jugoslaviji, je dejal, da so bili odnosi med zahodnimi zavezniki in narodnoosvobodilnim gibanjem v Jugoslaviji britanska skrb in da so Združene države Amerike postale aktivnejše šele ob koncu vojne, »ko so Titovi partizani skušali zasesti italijanske predele Julijske krajine in njeno glavno mesto Trst.« Poudaril je, da je bilo od »konca leta 1944 ameriško stališče, da naj vse sporne italijanske predele do mirovne pogodbe upravlja zavezniška vojaška uprava. Britanci pa so menili, naj se Julijska krajina razdeli. Ko pa je general Alexander videl, da so skoraj v vsej Julijski krajini jugoslovanski partizani, je predlagal Titu, naj bi v zavezniški vojaški upravi sodelovala tudi Jugoslavija, a je Tito ta predlog zavrnil. Ko je Jugoslovanska armada konec aprila in prve dni maja 1945 osvobodila vso Julijsko krajino, so se stvari zelo zaostrile in Združene države Amerike so prešle na britansko stališče delitve Julijske krajine in Truman je 20. maja posredoval pri Stalinu, naj pritisne na Tita, da bo sprejel Morganovo črto. To se je tudi zgodilo in 21. maja 1945 je morala Jugoslavija pristati na delitev Julijske krajine po Morganovi črti.

Referent je poudaril, da je bil predsednik Združenih držav Amerike Harry Truman proti temu, da bi zoper Jugoslavijo uporabili silo, če ne bi sprejela zavezniških zahtev. »Churchill je bil pripravljen uporabiti silo proti zaveznikom, da bi dosegel svoje politične namene. Truman pa ni bil...« Navedel je tudi vzroke za takšno Trumanovo stališče: 1. »ne ubijati tistih, ki so se bojevali za isto stvar proti skupnemu sovražniku,« 2. ameriške čete je »bilo treba prepeljati na Pacifik, kjer se je še obetala dolga vojna proti Japoncem,« 3. »ameriško ljudstvo ne bi moglo razumeti, da se mora bojevati proti zaveznikom... Poleg tega je bila močna ameriška želja, da ne bi še bolj povečali napetosti z Rusi. Še vedno so menili, da je zelo pomembno dobiti rusko pomoč v vojni z Japonsko.«

Referat »Sovjetska zveza in odporniško gibanje v Evropi med drugo svetovno vojno« so sestavili sodelavci Inštituta marksizma-leninizma v Moskvi pod vodstvom E. Boltina, ki je na kongresu prebral kratek povzetek. Najprej je razpravljal o vlogi ljudskih množic v osvobodilni vojni in poudaril, da je za drugo svetovno vojno najznačilnejše to, da so se je udeležile široke ljudske množice. Tedaj, ko so široke ljudske množice začele sodelovati v drugi svetovni vojni, je ta polagama začela dobivati pravični, osvobodilni in protifašistični značaj, ki se je determiniral dokončno po vstopu Sovjetske zveze v vojno. In odporniško gibanje je bilo ena izmed najbistvenejših oblik udeležbe ljudskih množic v drugi svetovni vojni. Nato je polemiziral z nekaterimi zgodovinarji in pisci spominov iz druge svetovne vojne (W. Görnitz, L. Rendulic itd.), ki odporniškemu gibanju, odrekajo njegovo legitimnost, legalnost in doslednost ter poudaril, da je bilo odporniško gibanje legitimno, ker ga mednarodno pravo ne prepoveduje in da je bilo dosledno, ker ga niso porodili neki slučajni vzroki, temveč delovanje nezadržljivih zakonov zgodovinskega razvoja. Poudaril je tudi, da je bil delavski razred glavna socialna sila odporniškega gibanja. Nato je referent govoril o odporniškem gibanju in politiki zavezniških velesil. Ponovno je poudaril pomen vstopa Sovjetske zveze v vojno, ki »je zaključil proces prehoda imperialistične vojne v pravično in osvobodilno vojno« in dal odporniškemu gibanju jasno perspektivo. Zahodnim zaveznikom je očital, da so za njihov odnos do odporniškega gibanja značilne »težnje, da bi odporniško gibanje izolirali pred levčarskimi naprednimi elementi, predvsem pred komunisti, postavili delavski razred in komuniste proti drugim socialnim skupinam in političnim tokovom, ki so sodelovali v odporniškem gibanju in da bi omejili njegovo širino.« Očital jim je tudi, da so podpirali gibanja, ki so se samo skrivala pod plaščem osvobodilnega gibanja, na primer »Balli Kombetar« v Albaniji, Mihailovića v Jugoslaviji. Omenil je tudi poziv generala Alexandra v Italiji jeseni 1944, naj italijanski partizani prenehajo z napadi na sovražnika. »Vsa ta dejstva,« pravi referent, »dovoljujejo, da lahko politiko zahodnih velesil (in v prvi vrsti Velike Britanije in Združenih držav Amerike) označimo kot podcenjevanje vloge ljudskih množic v protifašističnem boju in bojazen pred njihovo politično dejavnostjo. Sovjetska zveza pa je upoštevala širok razvoj odporniškega gibanja v vseh njegovih oblikah in manifestacijah, maksimalno politično aktivnost ljudskih množic in njihovo udeležbo v protifašističnem boju.« Nato govori o pomenu zmag Sovjetske armade za odporniško gibanje in zaključuje, da je vsem bojujočim se ljudskim množicam postal Stalingrad simbol prihodnje zmage.

Posebno poglavje je referent posvetil odnosu Sovjetske zveze do narodnoosvobodilnih gibanj v Evropi. Kot primer za pomoč Sovjetske zveze odporniškim gibanjem je podrobno navedel pomoč Čehoslovaški in Poljski, pri čemer je precej časa posvetil vprašanju neuspele varšavske vstaje. Nekoliko manj, a tudi precej časa, je posvetil Jugoslaviji. Uvodoma je z laskavimi besedami poudaril: »Jugoslavija je bila prva dežela v Evropi, kjer se je široko razplamtel ogenj partizanske ljudske vojne. Ta vojna se je začela hkrati z okupacijo dežele in dobila silni polet po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo. Osvobodilno gibanje v Jugoslaviji je vodila Komunistična partija Jugoslavije, ki je znala iz vseh protifašističnih organizacij in skupin ustvariti silno enotno fronto.« Nato je govoril o odnosu Sovjetske zveze do narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji in dejal, da je Sovjetska zveza že od začetka podpirala borbo narodov Jugoslavije in s tem v zvezi omenil poziv Centralnega komiteja KP Sovjetske zveze ob 26. obletnici Sovjetske armade, ki pravi, da boj hrabrih rodoljubov Jugoslavije »služi za veličasten vzor zaslužnjem narodom v Evropi«. Navedel je še izjavo sovjetske vlade decembra 1945, ki je pozdravila sklepe II. zasedanja AVNOJ. Kritiziral pa je odnos Velike Britanije do narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji, ker je še naprej podpirala Mihailovića, čeprav je vedela, da sodeluje z okupatorji, in mu šele januarja 1944 prenehala dajati pomoč. Sovjetska zveza pa je narodnoosvobodilnemu gibanju kljub velikim oviram priskočila na pomoč. Ko govori o pomoči, omenja, da se je v sestavu IX. korpusa bojeval tudi bataljon sovjetskih partizanov.

Njegovo jedro je bila skupina vojakov, ki so pobegnili iz nemškega vojnega ujetništva in jo je vodil A. Djačenko. Hitlerjevci so menili, da je ta bataljon, ki je tudi sodeloval v bojih za Trst in štel 500 mož, padalska enota Sovjetske armade. Omenil je pogum sovjetskih letalcev, ki so morali preleteti velike razdalje nad sovražnikovim ozemljem, ko so vozili pomoč v Jugoslavijo, dokler niso v letu 1944 postavili svoje letalske baze v Bariju. Z nje so sovjetska letala napravila skupaj 1460 poletov in prepeljala v Jugoslavijo 3000 ton vojaškega materiala. Pomoč, ki jo je Sovjetska zveza dala Jugoslaviji, znaša 96.515 pušk, 20.528 pištol, 68.423 brzostrelk in lahkih strojnic, 512 težkih strojnic, 3797 protitankovskih pušk, 5363 minometov, 170 protitankovskih in 895 gorskih topov. Jeseni 1944 je dala tudi 3.500.000 pudov žita, riža, moke, graha in ječmena. Ti podatki bodo najbrž držali in jih je uporabil tudi jugoslovanski referent. Toda prav gotovo ne bo držala trditev, ki jo je prinesel drugi del sovjetskega referata — dodatek o literaturi: »Spomladi 1944 je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije štela približno 300.000 mož. Med njimi jih je imelo orožje samo 190.000. Narodnoosvobodilna vojska ni imela tankov, težkega topništva; vse to je dobila od Sovjetske zveze.«

Na koncu je E. Boltin govoril še o značaju partizanskega gibanja na ozemlju okupirane Sovjetske zveze in njegovem donesku k zmagi protihitlerjevske koalicije in poudaril, da je partizanska vojska sovjetskih državljanov dosegla ogromen obseg in »je bilo najuspešnejše odporiško gibanje in njegova najvišja oblika.«

Vsi štirje referati so zelo laskavo govorili o narodnoosvobodilnem gibanju v Jugoslaviji in ga tako v političnem kot tudi v vojaškem oziru šteli za pomembno silo. Toda nihče ni v celoti obdelal problema doneska našega ljudstva k skupni zavezniški stvari. Vsi referenti so namreč več govorili o pomoči velikih zaveznikov odporiškim gibanjem, mnogo manj pa o donesku odporiških gibanj k skupni zavezniški stvari. Vsem referentom tudi ni bilo jasno bistvo Mihailovičevega četniškega gibanja.

Med vsemi referati se je še posebej odlikoval referat »Narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji in zavezniki«, ki ga je sestavil sodelavec Vojnozgodovinskega inštituta JLA v Beogradu Dušan Plenča. Bil je namreč eden izmed redkih referatov, ki so bili sestavljeni pretežno na osnovi arhivskega gradiva.

Avtor je najprej na kratko opisal usodepolne dogodke marca in aprila 1941 in delo KPJ pri pripravi in začetku oboroženega upora proti okupatorju, o katerem so bili zavezniki obveščeni avgusta 1941, vendar še nekaj časa niso imeli jasne predstave o njegovem bistvu. CK KPJ je s svojo radijsko postajo v Zagrebu obveščal Kominternu o uporu, Britanci pa so septembra 1941 preko svoje obveščevalne službe dobili zvezo z Mihailovičevim štabom in mu naročili, naj ne napada okupatorjev, da ne bi izzval njihovih represalij. Ko bodo zavezniki sposobni pomagati, mu bodo dali znak za začetek akcij. Že oktobra 1941 je prišla k njemu britansko-jugoslovanska vojaška misija pod vodstvom britanskega kapetana Billa Hudsona in postavila neposredno zvezo med Mihailovičem in eno izmed vodilnih zavezniških držav.

Sovjetska vlada je pozvala britansko vlado, naj ohrabri jugoslovanske narode v boju proti okupatorjem. Ta je res v začetku oktobra 1941 pozvala Mihailoviča, naj s svojimi silami napade okupatorja. Mihailović pa je v začetku novembra 1941 napadel središče osvobojenega ozemlja v zahodni Srbiji. Ta spopad je zaradi enostranske obveščенosti britanske vlade in zaradi aktivnosti jugoslovanske begunske vlade v Londonu znatno vplival na nadaljnji odnos zaveznikov do narodnoosvobodilnega gibanja. Prišlo je celo do skupne zahteye zaveznikov, naj se odporiške sile v Jugoslaviji podredijo Draži Mihailoviću, do česar pa seveda ni prišlo. Konec decembra 1941 so Britanci močno podprli četnike, saj so jim poslali 6 radijskih postaj, 100 ton vojaškega materiala in 100.000 dolarjev ter tako nadaljevali tudi v letu 1942. Že 24. februarja 1942 so v Londonu podpisali britansko-jugoslovanski sporazum o pomoči četnikom in k Mihailoviću je odšla nova vojaška misija pod vodstvom majorja Ater-

tona. Mihailović je v letu 1942 dobil obsežno britansko pomoč, ki se ji je že spomladi 1942 pridružila še ameriška.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji je z radijsko zvezo po Kominterni stalno prosilo za pomoč. Novembra 1941 so v Sovjetski zvezi ustanovili radijsko postajo «Nova Jugoslavija» in v začetku februarja 1942 so iz Moskve sporočili, da bo kmalu mogoče pošiljati pomoč v Jugoslavijo. Toda jugoslovanski partizani so pod Durmitorjem vse do aprila 1942 zaman pričakovali sovjetsko pomoč. Še več, Sovjetska zveza je celo dvomila v sodelovanje četnikov z okupatorji in Kominterna je zahtevala, naj KPJ preveri svojo politično linijo, in poudarjala, da narodnoosvobodilna borba pomeni do neke mere sektaške odklone, ki imajo za posledico zožitve enotne osvobodilne fronte. Toda polagoma je Sovjetska zveza vse jasneje formulirala svoj odnos do dogodkov v Jugoslaviji. Vse bolj je izražala svoje nezadovoljstvo z jugoslovansko begunsko vlado in je zato nekajkrat zavrnila njene zahteve, naj se narodnoosvobodilno gibanje podredi Mihailoviću. Jeseni 1942 je prišlo med obema vladama celo do ostrejših sporov. Vse do konca leta 1942 tako imenovano jugoslovansko vprašanje ni prešlo okvira diplomatskih razgovorov med posameznimi zavezniškimi vladami. Tako je sporazum med britansko in sovjetsko vlado 4. julija 1942, da bosta v mejah možnosti pomagali odporiškim gibanjem v Evropi, glede Jugoslavije ostal le mrtva črka na papirju.

Šele zmage Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije v drugi polovici 1942 so prisilile zaveznike, da so spremenili svojo politiko do narodnoosvobodilne borbe. Britanski vladni in vojaški krogi so jeseni 1942, zlasti še konec leta, začeli zahtevati od jugoslovanske begunske vlade, naj se četniki takoj prenehajo boriti proti partizanom in naj začno napadati okupatorje. Kolikor četniškega gibanja po premirju s partizani ne bi sprejeli vsi jugoslovanski narodi, naj četniške enote omeje samo na Srbijo. To je bil poskus, da bi četniško gibanje rešili, pa še tega je jugoslovanska begunska vlada zavrnila in četništvo je nadaljevalo svoje sodelovanje z okupatorji.

V času okupatorjevih resnih poskusov, da bi v tako imenovani četrti ofenzivi od srede januarja do srede marca 1943 uničili Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, je britanska vojaška misija pri Mihailoviću pod vodstvom polkovnika Baillyja redno obveščala svojo vlado o četniških porazih in partizanskih zmagah. Posledica tega je bila, da je vrhovno poveljstvo za Bližnji Vzhod 24. februarja 1943 predlagalo britanski vladi, naj se med jugoslovanske partizane pošlje skupina opazovalcev. 22. marca je ta predlog sprejel premier W. Churchill in čez mesec dni, to je v noči od 22. na 23. april 1943 se je na Kravsko polje v Hrvaški spustila skupina britanskih opazovalcev, ki jo je vodil kanadski kapetan W. Jones. Skupina je odposlala nekaj brzojavk in kmalu so Britanci sklenili, naj se pri Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije namesti stalna in opolnomočena britanska vojaška misija. Ta se je pod vodstvom kapetana Deakina spustila na Njegovuško polje v noči na 28. maj 1943.

Se bolj se je ugled Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije povečal po kapitulaciji Italije. V Londonu in Washingtonu so polagoma prevladali realni pogledi v korist sodelovanja z Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije za splošne vojaške načrte. Posledica tega je bil prihod enotne angloameriške vojaške misije konec septembra 1943, ki jo je vodil britanski generalni major Fitzroy Maclean. Gmotna pomoč zaveznikov se je zelo povečala in oktobra 1943 so v Bariju v Italiji ustanovili »Bazo NOVJ«. O Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije so razpravljali tudi na teheranski konferenci in eden izmed njenih sklepov pravi, da je treba pomagati partizanom Jugoslavije, ki se bo po vojni obnovila kot neodvisna država s popolno ozemeljsko nedotakljivostjo, in da sovjetska armada pošlje v Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije svojo vojaško misijo. Ti sklepi so položili temelje pristnejšemu sodelovanju zaveznikov z Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, ki je bila priznana kot zavezniška vojska z zasluženimi pravicami do gmotne pomoči.

Po drugem zasedanju AVNOJ 29. novembra 1943 v Jajcu se je v odnosih med zavezniki in narodnoosvobodilnim gibanjem v Jugoslaviji začelo novo obdobje. Za-

hodni zavezniki so skušali najti nove oblike, pri čemer je prednjačila vlada Velike Britanije s svojo »politiko kompromisa« med jugoslovansko begunsko vlado in Nacionalnim komitejem osvoboditve Jugoslavije kot izvršilnim organom AVNOJ. V tem okviru so se gibale decembrske izjave vodilnih zahodnih državnikov in nekaj pisem Churchilla k Titu. Velika Britanija je v tem smislu januarja 1944 umaknila britanske vojaške misije iz četniških enot, premestila jugoslovansko begunsko vlado iz Kaira v London in britanski tisk je prenehal pisati o četniških »bojih« z okupatorji. Predlogi Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije, naj se begunska vlada v Kairu razpusti in Mihailović obsodi kot okupatorski sodelavec, naj zavezniki priznajo AVNOJ kot edino zakonodajno telo Jugoslavije, ki se mu mora podrežati tudi kralj Peter II, so bili sprejeti in dogovori z britansko vlado uspešno končani v začetku maja 1944. Tako je bil 18. jun. 1944 na otoku Visu podpisan »sporazum Tito-Šubašić«, s katerim pa britanska vlada ni bila zadovoljna. Zato je pritiskala na Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije, da bi čimprej ustanovili enotno jugoslovansko vlado in formulirali določbe o prihodnosti monarhije v Jugoslaviji. Toda Tito tudi na sestanku s Churchillom v Neaplju 12. avgusta 1944 ni sprejel njegovih predlogov, da bi se sestal s kraljem Petrom II. in ustanovil skupno vlado. Drugi dan so na tako imenovanem jugoslovanskem sestanku sklenili, da pohitijo z ustanovitvijo enotne jugoslovanske vlade, da do dokončnega sklepa jugoslovanskega ljudstva prepovedo kralju Petru II. vrnitev v domovino, da se Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije oboroži s težkim orožjem in da se vojni mornarici Kraljevine Jugoslavije in Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije združita pod poveljstvom Vrhovnega štaba NOV IN PO Jugoslavije. Vladi Velike Britanije in Združenih držav Amerike sta v tem času močno pritiskali na Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije. Posebno nepristopna je bila vlada Združenih držav Amerike. Še 10. aprila 1944 so na sestanku vodij ameriške službe za bližnji vzhod sklenili, da je treba četnikom poslati pomoč. V noči na 29. avgust 1944 se je v Pranjanih v Zahodni Srbiji spustila med četnike nova ameriška vojaška misija pod vodstvom polkovnika Mac Daulla in prve dni septembra 1944 so četniki spet dobili pomoč.

V času največjega pritiska zahodnih zaveznikov je bila večina balkanskih dežel pred dokončno osvoboditvijo in kmalu so enote sovjetske armade prispele na jugoslovansko mejo. Tito je v noči na 21. september 1944 odletel v Moskvo, da se dogovori o sodelovanju s sovjetsko armado na jugoslovanskih tleh in o sovjetski gmotni pomoči. V drugi svetovni vojni je Sovjetska zveza dala Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije poleg tistih količin orožja, ki jih je v svojem referatu omenil E. Boltin, še 491 letal, 65 tankov, 1329 radijskih postaj, 7 evakuirnih bolnišnic, 4 kirurške poljske bolnišnice.

Ko so enote Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije osvobodile Makedonijo in dele Hercegovine, Dalmacije in Srbije, je maršal Tito 9. oktobra 1944 poklical v domovino dr. Iva Šubašića, da bi dokončno rešila vprašanje ustanovitve enotne vlade. Pogajanja so se končala 2. novembra 1944 v Beli Crkvi s sporazumom, ki določa, da bo enotna vlada do volitev v ustavodajno skupščino odgovorna AVNOJ in da bo kralj prenesel svojo oblast na namestništvo, ki ga bosta določili vlada Kraljevine Jugoslavije in Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije. Toda s tem sporazumom nista bila zadovoljna niti kralj Peter II. niti britanska vlada, ki je dr. Šubašiću predlagala, naj se ne vrne v domovino prej, dokler ne bodo zavezniki na jaltški konferenci rešili še nekaterih vprašanj. Na tej konferenci so 8. februarja 1945 res sprejeli dodatek k sporazumu Tito-Šubašić, ki pravi, da bo nova enotna vlada po ustanovitvi izjavila, da se bo AVNOJ razširil s člani poslednjé jugoslovanske skupščine, ki se niso omadeževali s sodelovanjem z okupatorjem, in bo tako predstavljal začasni parlament ter da se zakonodajni akti, ki jih je izdal AVNOJ, podvržejo naknadni potrditvi Ustavodajne skupščine. Tito in dr. Šubašić sta za te sklepe izvedela sredi februarja 1945. Sestava nove enotne vlade je bila zaupana maršalu Titu, ki jo je ustanovil 7. marca 1945. Velika Britanija jo je priznala 20., Združene države Amerike 28., Sovjetska zveza pa 29. marca 1945.

Vodstvo kongresa je referate in razpravo razdelilo na skupine in se je pri tem držalo načela zemljepisne razdelitve. Najprej so referenti podali izvlečke referatov, nato pa je bila razprava. Glavnemu referatu H. Michela je sledil referat Miriam Novitch, sodelavke inštituta, ki ima ime po židovskem pesniku Itzhaku Katzenelsonu, ki je umrl v Oswiecimu. Čeprav njen referat »The Ghetto Fighters House« ni govoril o kongresni temi, ji je vodstvo kongresa vseeno ponudilo mesto na govorniški tribuni, saj M. Novitch že vsa leta po vojni potuje iz dežele v deželo, od ustanov do posameznikov in neutrudno zbira dokumentacijo o trpljenju in odporu Židov pod nacistom. Njenemu referatu je sledil italijanski, nato pa razprava o vseh treh referatih. Drugo skupino sta sestavljala britanski in ameriški referat, tretjo pa referati Sovjetske zveze, Vzhodne Evrope in Albanije, četrto Zahodne Evrope in Nemške demokratične republike in peto poljski ter jugoslovanski referat.

Mirno lahko trdimo, da se je moral kongres zaradi velikega števila referatov (20) ves čas bojevati s časom. Tako so bile na primer tri ure nekega dopoldneva določene za sedem referatov in razprav. Seveda je zato moralo vodstvo kongresa omejiti razpravo na najkrajši možni čas (deset minut, zadnje popoldne po poljskem in jugoslovanskem referatu pa že na štiri minute) in prepovedati, da bi govorniki nastopali z napisanimi poročili. Zato sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja iz Ljubljane niso mogli prebrati svojega poročila o donesku narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji k skupni zavezniški stvari in o pomoči zaveznikov slovenski partizanski vojski. Po arhivskih virih so namreč prvi obdelali delo in naloge zavezniških vojaških misij pri slovenski partizanski vojski. Statistično so ugotovili zavezniško gmotno pomoč in število rešenih zavezniških vojnih ujetnikov in deportirancev ter letalcev, ki jih je sovražnik strelil nad našim ozemljem. Poročilo, ki je v zaključku na kratko prikazalo sodelovanje med italijanskim in slovenskim narodnoosvobodilnim gibanjem, so zato izročili vodstvu kongresa.

Tej vojni s časom se je kmalu pridružila še »hladna vojna«. Kljub temu, da je vodstvo kongresa od vsega začetka pozivalo govornike, naj se izognejo vsemu, kar bi lahko ustvarilo vzdušje »hladne vojne«, je prišlo do neljubih izpadov. Tako so nekateri zahodni zgodovinarji zastavljali sovjetskim zgodovinarjem takšna vprašanja kot so nemško-sovjetski pakt iz leta 1939, sovjetsko-finska vojna, okupacija dela Poljske, katinski pokol, varšavska vstaja, odnos komunistov zahodnoevropskih dežel do odporiškega gibanja pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo itd. Sovjetski zgodovinarji so ostro protestirali proti postavljanju takšnih vprašanj. Zahodni zgodovinarji tudi niso mogli razumeti nekaterih posplošenih trditvev v sovjetskem referatu. Britanski referent prof. Deakin pa je odločno nasprotoval trditvam albanskega referenta, da so britanski oficirji v Albaniji sodelovali z nemškim okupatorjem. Številni udeleženci kongresa seveda niso odobraval razpravljanja v takem duhu.

Tako je kongres, na katerem se je zbralo preko štiri sto zgodovinarjev iz 23 držav s treh celin, dosegel svoj namen le v pogledu referatov, ne pa tudi glede razprave in razumevanja zgodovinarjev odporiškega gibanja iz različnih dežel. Prav zato je na zasedanju izvršnega odbora, ki je sledilo kongresu, neki član postavil vprašanje, ali ima še smisel sklicevati kongrese, če na njih zgodovinarji ne morejo najti skupnega jezika. Drugi so imeli seveda drugačno mnenje in so sestavili petčlanski »odbor za zvezo« (zastopniki Italije, Sovjetske zveze, Poljske, Francije in Belgije), ki naj prouči možnosti za sklicanje prihodnjega kongresa.

Taki mednarodni sestanki so potrebni in koristni, saj se ob njih zbere mnogo gradiva in dajejo tudi mnogo možnosti za seznanjanje in zveze med sorodnimi ustanovami. Bili bi še bolj koristni, če bi se izvršnemu odboru posrečilo najti tako kongresno temo, ki bi udeležence spodbudila k tvorni razpravi brez nepotrebne in škodljive blokovske delitve in brez vzdušja hladne vojne.

V organizacijskem pogledu je kongres potekal brezhibno, kar je vsekakor zasluga italijanske vlade, ki ga je gmotno podprla. Njen minister za prosveto Bo pa ga je v njenem imenu pozdravil. Prav tolikšna je zasluga italijanskih kolegov, posebno

generalnega sekretarja prof. Giorgia Vaccarina in organizacijske sekretarke dr. Laure Conti. Ves potek kongresa so sproti prevajali v pet evropskih jezikov (italijanski, francoski, angleški, nemški in ruski), referate pa so delegatom izročili že pred začetkom kongresa. Italijanski inštituti so pripravili razstavo vseh publikacij o italijanskem odporniškem gibanju.

Tone Ferenc